

Bosá, M., Filadelfiová, J. (eds.): Učiteľky a riaditelia. Rodová nerovnosť a rodová segregácia na stredných odborných školách

Prešov : EsFem, 2009, 146 s. ISBN 978-80-970309-5-7

Občianske združenie EsFem, založené v roku 1999, je v oblasti rodových štúdií etablovanou organizáciou. Za desaťročné obdobie jeho odborníčky a odborníci realizovali (aj v spolupráci s organizáciami Aspekt, Centrum rodových štúdií, Inštitút pre verejné otázky a i.) viacero významných projektov, výskumov a analýz. Ako jedna z najvýraznejších oblastí, ktorej sa EsFem venuje, sa do povedomia zapísala rodová rovnosť vo vzdelávaní a výchove¹. Touto témou sa systematicky zaoberá už od svojho vzniku, či už do úvahy berieme nepretržitý viacdimenziálny monitoring školstva, analýzy kurikúl alebo rozvíjanie a presadzovanie princípov feministickej pedagogiky². A v tejto oblasti vznikla i ostatná publikácia odborníčov a odborníkov EsFemu – *Učiteľky a riaditelia (Rodová nerovnosť a rodová segregácia na stredných odborných školách)*.

Publikáciu, ktorá je výsledkom projektu *Rodová rovnosť v prostredí stredných odborných škôl*, možno z viacerých príčin označiť za unikátnu. Autorky a autori okrem teoretického aparátu a konceptov súvisiacich s feministickou analýzou školstva (a v danom kontexte i trhu práce) v knihe prezentujú výsledky empirického výskumu, ktorý uskutočnili na stredných odborných školách v rokoch 2008 – 2009. Prinášajú čerstvé informácie a odpovedajú na otázky, ktoré by sa zjednodušene dali sformulovať takto: Existuje na slovenských stredných odborných školách rodová segregácia? Ak áno, akú

¹ Viac o projektoch a organizácii OZ EsFem pozri na <http://www.esfem.sk>

² Feministická pedagogika vychádza z histórie feministického hnutia, tradične je chápaná ako súčasť progresívneho vzdelávania a kritickej pedagogiky. Podobne ako feministické teórie, aj pedagogika má diferencované podoby a východiská, no zjednocuje ju požiadavka rodovej rovnosti. V našom prostredí sa feministická pedagogika chápe ako rodovo citlivá pedagogika a ako taká využíva rozličné stratégie a metodiky (rodovo špecifický prístup, koedukácia, kritická analýza inštitúcií školstva, jazyka a pod). Uplatňovanie rodovej rovnosti na Slovensku má charakter mainstreamingu, t.j. rodová perspektíva nie je (alebo by nemala byť) výhradne záležitosťou alternatívneho školstva. Feministickú pedagogiku zvyčajne prezentuje viacero všeobecných princípov (Weiner, 2006): reformácia vzťahu učiteľ/ka-študent/ka, stieranie rolí (umožniť, aby aspoň časť moci bola delená), budovanie komunity (kolaboratívne učenie cez vzťahy a dialóg), pozdvihovanie individuálneho hlasu (rozširovať právo vyjadriť sa), rešpektovanie inakosti, rozdielnosť osobných skúseností (priznať dôležitosť osobnej skúsenosti v učení), spochybňovať tradičné názory, pohľady (odhaľovať sociálny a politický pôvod teórií, výskumov a vzdelávania). Podľa WEINER, G. 2006. Out of the Ruins: Feminist Pedagogy in Recovery. In: Skelton, CH., Francis, B., Smulyan, L. (eds.). The SAGE Handbook of Gender and Education. London : SAGE Publications Ltd. pp. 79-92.

štatistickú podobu má? Systematická poznatková báza na zodpovedanie týchto otázok o SOŠ doposiaľ na Slovensku nebola dostupná.

Odpoveď na prvú otázku je zrejmä už pri zbežnom pohľade na hlavný názov publikácie. Autorský tím (M. Bosá, K. Minarovičová, J. Filadelfiová, M. Béreš, D. Bosý) sa vo výskume a publikácii venuje nielen vertikálnej, ale i horizontálnej segregácii v školstve. Výskum sa teda orientuje na skúmanie zastúpenia žien na riadiacich pozíciách, ale aj na skúmanie zastúpenia žiakov a žiakov (a učiteliek a učiteľov) v rámci jednotlivých typov stredných odborných škôl.

Ako upozorňujú editorky publikácie, reforma školstva z rodového hľadiska má aj po roku 1989 skôr deklaratívny ako reálny charakter. Školstvo je dôležité monitorovať, keďže jednou z jeho úloh je príprava na povolanie a dôsledkom rodovo slepej (necitlivej) výchovy je aj rodová nerovnosť a rodová segregácia na trhu práce: „Škola [...] ovplyvňuje prístup k rôznym zamestnaniam a následne aj k dosiahnutiu sociálnej prestíže a k materiálnemu zabezpečeniu do budúcnosti. Selektívna funkcia školy a následná alokácia jedincov na trh práce má pritom svoj rodový rozmer. [...] Školský systém je [...] s trhom práce v mnohých oblastiach prepojený a oba majú svoj rodový rozmer.“ (Minarovičová, s.19³) Napokon aj samé školstvo – a ako sa ukazuje predovšetkým isté typy stredných odborných škôl – je príkladom feminizácie na trhu práce.

Publikácia *Učiteľky a riaditeľia* je členená do piatich častí : 1. Rod ako východisko, 2. Rodové aspekty trhu práce a školstva, 3. Náčrt situácie na slovenskom trhu práce a rezort školstva, 4. Rodový audit stredných odborných škôl, 5. Možnosti pre pozitívnu zmenu. K jej vyváženému charakteru prispievajú úvodné kapitoly venované feministickej teórii a konceptom, ktoré autorky a autori použili pri príprave výskumu, ale i pri interpretácii jeho výsledkov. Tieto kapitoly objasňujú konceptuálne a teoretické východiská výskumného tímu a navyše čitateľky a čitateľov oboznamujú s akýmsi minimom feministickej teórie (rod, rodové stereotypy, verejná a súkromná sféra, horizontálna a vertikálna segregácia, sklenený strop, sklenený výťah a pod.). Umožňujú teda i tým, ktorí sú menej oboznámení s rodovou problematikou, prehľadným spôsobom sa v téme zorientovať a vytvárajú dobrý predpoklad na uchopenie kapitol, ktoré sa venujú štatistickým údajom a výsledným dátam empirického výskumu.

Ako nevyhnutné východisko všetkého uvažovania autorky a autori objasňujú rozlíšenie rodu a pohlavia. Prečo je rozlíšenie rodu a pohlavia dôležité pre odborníčky, ktoré sa zaoberajú rovnosťou príležitostí mužov a žien, vysvetľuje Monika Bosá: „[...] ešte vždy biologizujúca argumentácia slúži na legitimizáciu rodových nerovností a rodovej diskriminácie : Takmer všetky známe javy –

³ Všetky uvádzané citácie sa vzťahujú na recenzovanú knihu.

predovšetkým spoločenské nerovnosti a del'bu práce medzi ženami a mužmi – je možné pomocou biologizujúcej argumentácie považovať za 'prirodzené', dané a nemenné (zodpovedajúce schopnostiam, možnostiam, kompetenciám a vlastnostiam žien a mužov).“ (Bosá, s. 14)

Biologizujúca argumentácia, ktorá zneviditeľňuje sociálne a inštitucionálne vplyvy na vývin jednotlivca, by mohla byť nástrojom legitimizácie nerovnosti mužov a žien aj na trhu práce a špecifickým spôsobom „zdôvodňovať“ napríklad aj feminizáciu školstva. Ako jeden zo zaujímavých príkladov podobnej – biologizujúcej a rodovo stereotypnej – úvahy, ktorá nepochybne stojí za rodovou segregáciou v oblasti školstva, uvádzajú autorky materstvo: „Rovnako ako materstvo, aj učiteľstvo je [...] vnímané ako 'poslanie', argumentuje sa stereotypne 'prirodzenými' vlastnosťami žien vhodnými na vykonávanie starostlivostných a výchovných aktivít. Chápanie materstva ako 'poslania' vytvára dojem, že prostredníctvom týchto činností dochádza vlastne k akémusi 'naplneniu' – podsúva sa tak dojem, že matky (ale aj učiteľky či zdravotné sestry) pri svojej práci akoby 'uspokojovali špecifické potreby' (starat' sa o druhých, pomáhať, ale aj obetovať sa,...), ktoré sú považované za 'prirodzené' – nie je teda potrebné ešte ďalšie ohodnotenie.“ (Minarovičová, s. 24)

Podobne aj pri nerovnomernom zastúpení žiačok a žiakov v technických či naopak „starostlivostných“ odboroch sa núka stereotypné a biologizujúce vysvetlenie, že dievčatá samy majú tendenciu smerovať do odborov spojených skôr so starostlivosťou, že sa na isté odbory nehodia a v ich štúdiu ich netreba podporovať.

Škola nie je neutrálna inštitúcia, je silne rodovo zaťažená a má ďalekosiahle dôsledky na štruktúru trhu práce a ekonomickú nerovnosť žien a mužov. Ako však upozorňujú autorky, reflexia a zmena statu quo musí prebiehať viacúrovňovo. Rovnosť príležitostí vo vzdelávaní a aj na trhu práce nezabezpečí iba samotná koedukácia chlapcov a dievčat, medzi inými je potrebná aj reflexia rodových stereotypov (napr. stereotyp „hlavy rodiny“, „ochrankyne domáceho krbu“ a pod.) a redefinícia súkromnej i verejnej sféry: „Ak chceme, aby nastala zmena a dosiahla sa väčšia rovnosť medzi ženami a mužmi tak vo verejnej, ako aj súkromnej sfére, vyžaduje si to redefiníciu oboch sfér. Konvenčné myslenie, ktoré umiestňuje ženy do súkromnej (privátnej) sféry, vedie k ich vylúčeniu napríklad z formálnej politiky a plného využívania občianskych práv.“ (Minarovičová, s. 26)

Najpodstatnejšia časť publikácie – empirický výskum na stredných odborných školách (*Rodový audit stredných odborných škôl*) – nadväzuje na uvedené feministické východiská a na štatistické zisťovania a analýzy, ktoré sú doposiaľ k dispozícii za roky 1997 – 2006. S nimi sa čitatelia a čitateľky môžu oboznámiť v kapitole sociologičky Jarmily Filadelfiovej (*Náčrt situácie na slovenskom trhu práce a rezort školstva*). Nielen prieskumy verejnej mienky, ale aj

tieto dáta preukázali, že pre slovenský trh práce sú typické veľké rodové rozdiely a že tzv. korelačná hypotéza (čím vyšší stupeň vzdelania, tým lepší prístup k viac plateným zamestnaniam) pri zohľadnení rodu neplatí. Neplatí teda, že hoci si dievčatá volia školy s vyšším stupňom vzdelania, majú lepšie platené miesta v zamestnaní. Výskumy takisto preukázali horizontálnu i vertikálnu segregáciu na slovenskom trhu práce, teda, že ženy vykonávajú odlišné zamestnania a majú iný podiel na riadiacich funkciách. Tieto zistenia sú v publikácii prezentované tabuľkami a grafmi. Takisto kvalitatívny obraz poukazuje na feminizáciu (spolu s oblasťou zdravotníctva a sociálnej starostlivosti) a na to, že hoci rezort školstva má jednu z najnižších pracovných miezd medzi rezortmi národného hospodárstva, aj v rámci neho existujú rodové rozdiely v odmeňovaní.

Keď odborníčky a odborníci EsFemu v roku 2007 pripravovali vlastný výskum, vychádzali teda z dosť dobre opodstatneného predpokladu rodovej segregácie na slovenskom trhu práce a v oblasti školstva: „[...] možno konštatovať, že štatistické analýzy a výskumy z oblasti trhu práce a zamestnanosti v mnohých smeroch potvrdzujú štruktúrny charakter znevýhodnení na trhu práce spôsobených rodovými (i vekovými a inými, napr. etnickými) stereotypmi, ktorým ženy čelia po celý život – od mladého veku cez materstvo až po pred dôchodkové obdobie.“ (Filadelfiová, s. 37)

Vo vlastnom kvantitatívnom výskume pozornosť venujú špecificky stredným odborným školám a významným spôsobom rozširujú poznatkovú bázu o rodovej rovnosti v ich prostredí. Východiskové dáta čerpajú z dostupných webových stránok (učitelia a učiteľky na SOŠ) a online informácií Ústavu informácií a prognóz školstva (žiaci a žiačky na SOŠ). Do analýzy o pedagogickom zbore bolo zahrnutých 202 stredných odborných škôl a do analýzy o zastúpení žiačok a žiakov 229 stredných odborných škôl.

Vo výskume EsFemu sa preukázalo, že podiel žiakov a žiačok v jednotlivých typoch odborných škôl je rodovo podmienený – dievčatá mali najsilnejšie zastúpenie v pedagogických, pedagogicko-sociálnych, zdravotníckych školách, obchodných akadémiách a v školách podnikania. Tieto typy škôl sa ukázali ako feminizované i z hľadiska pedagogického zboru. U chlapcov, naopak, najvyššie zastúpenie vykazovali priemyselné a technické školy a i z hľadiska pedagogického zboru sa opakoval podobný vzor – t.j. prevaha pedagógov-mužov.

Napriek výraznej feminizácii škôl výskum konštatuje výraznú vertikálnu rodovú segregáciu: „Ako ukazujú empirické údaje, feminizácia škôl je výraznejšia, vo viacerých kategóriách prekročila (priblížila sa ku) 80%. Napriek tomu sú na riaditeľských pozíciách muži zastúpení nepomerne častejšie, oveľa silnejšie, než je ich zastúpenie v pedagogickom zbore [...] Celkovo môžeme na základe empirických údajov konštatovať nepomerne vyšší počet mužov v ria-

diacich pozíciách [...] v porovnaní s celkovým zastúpením mužov v pedagogickom zbore [...]“ (Béres, Bosý, s. 52-53)

Ako na zaujímavý úkaz poukazujú autori a autorky na opačný trend, na vyššie zastúpenie žien v pozíciách zástupkyne (otvárajú otázku vhodnú pre ďalší výskum a hlbšiu analýzu – či je tak preto, že riaditeľská pozícia je spätá s reprezentáciou školy, kým zástupcovská pozícia sa spája s administratívnymi a rutinnejšími úkonmi). Tieto analýzy autorky a autori výskumu rozširujú o viacstupňovú klastrovú analýzu s využitím matematicko-štatistických metód, ktorá takisto preukázala významné rozdiely v relatívnych počtoch chlapcov a dievčat na jednotlivých typoch škôl. Vyplývalo z nej, že rodová segregácia SOŠ je prítomná na všetkých úrovniach (na riadiacich pozíciách, v zastúpení učiteľov a učiteľiek, zastúpení žiakov a žiakov). Podobne ako predošlé výskumy aj výskum EsFemu upozorňuje na štatisticky depresívnu výraznú horizontálnu a vertikálnu rodovú segregáciu (teraz v oblasti SOŠ). Autori a autorky chápu zistené údaje ako výzvu na zamyslenie sa nad budúcnosťou stredných odborných škôl (predpokladaná je okrem iného i strata prestíže) a nad uplatnením absolventov a absolventiek na trhu práce. Výzvou pre výskumný tím aj naďalej zostáva spracovať údaje o predmetových komisiách, ktoré by mohli viac napovedať o štruktúrnom charaktere segregácie, no do výskumu nemohli byť zaradené, pretože dostupné údaje o predmetových komisiách boli v čase jeho realizácie minimálne.

Okrem spomínaného teoretického základu a komplexného prehľadu dát získaných výskumom publikácia *Učiteľky a riaditeľia* poskytuje ako prílohu nielen prehľad organizácií, ktoré pôsobia v oblasti rodovo citlivej výchovy a vzdelávania, ale aj viaceré medzinárodné dokumenty relevantné k skúmanej oblasti (prvýkrát v slovenskom jazyku sprístupňuje napr. *Odporúčanie CM/Rec (2007)13 Výboru ministrov členským štátom pre gender mainstreaming⁴ vo výchove a vzdelávaní, Odporúčanie 1281 (1995) o rodovej rovnosti vo výchove a vzdelávaní*). Svojím obsahom a štruktúrou predstavuje cenný príspevok nielen pre rodové expertky a expertov, má potenciál byť výrazným prínosom aj pre vedenia škôl, predstaviteľov a predstaviteľky decíznej sféry, ako aj pre odborníkov a odborníčky v oblasti sociálnej politiky a politiky trhu práce. Ako naznačuje celkový charakter knihy, ale aj záverečná kapitola (*Možnosti pre pozitívnu zmenu*), autorky a autori nezostávajú iba pri štatistických konštatovaniach, ponúkajú nielen teoretické zázemie, ale majú aj ambíciu prispieť k reálnej zmene stredného odborného vzdelávania tak, aby na obsahovej a štruktúrálnej úrovni zodpovedalo požiadavkám rodovej rovnosti.

Lenka Krištofová

⁴ Pozn. L.K. – uplatňovanie rodového hľadiska (gender mainstreaming)